

УДК 37.015.31:172.15:811.161.2](477)“19”(045)

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi61.695>Слюсаренко Н. В.,
orcid.org/0000-0002-9215-5936Кузьменко В. В.,
orcid.org/0000-0002-5424-8234

МОВА ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ НАЦІОНАЛЬНО-СВІДОМОГО МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ (XX СТ.)

У статті акцентовано, що мова є провідним чинником становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління. Показано, як протягом XVII – початку XX століття українська мова зазнавала утисків, адже політика Російської імперії спрямовувалася на поступове її викорінення. І впродовж XX століття неодноразово змінювалася політика керівництва держави, а отже й відповідних інстанцій, щодо української мови та її вивчення в закладах освіти.

Наведено деякі факти, які мали безпосередній, здебільшого негативний вплив на систему освіти радянської України, що переживала період постійного зросійщення. Представлено дані щодо зростання в радянський період на Україні кількості шкіл з російською мовою навчання та числа учнів у них.

Звернуто увагу на негативні наслідки для системи освіти України так званих «політики злиття націй», «зросійщення неросійських народів СРСР», а також надання російській мові статусу офіційної мови в СРСР тощо.

Акцентовано, що після проголошення Україною незалежності в 1991 році послідовно впроваджується в життя «мовна політика», метою якої є підвищення статусу української мови. Здійснено перехід від комуністичного до національного виховання, значно збільшено кількість шкіл з українською мовою навчання та число учнів у них. Школярів почали прилучати до національної історії та культури і під час уроків з різних дисциплін, і в позаурочній діяльності.

Зроблено висновки, що мова є провідним чинником становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління. Але кілька століть українська мова зазнавала значних утисків, а впродовж значної частини XX століття на теренах України панували процеси зросійщення, наслідком яких став перехід значної частини населення на спілкування російською мовою. Це негативно вплинуло на становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління. Наслідки зросійщення відчутні донині.

Констатовано, що в подальших наукових пошуках доцільно визначити та обґрунтувати найбільш ефективні шляхи подолання наявних негативних явищ, а також підвищення престижу та статусу української мови як провідного чинника становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління й основи національної ідентичності особистості.

Ключові слова: мова, українська мова, зросійщення, політика злиття націй, мовна політика, національно-свідоме молоде покоління, національна ідентичність особистості.

Постановлення проблеми. Усна та писемна мова – це, без сумніву, скарб будь-якого народу, який традиційно передається від покоління до покоління. Зазначене стосується й української мови. Незалежно від того, де і в яких умовах перебуває український народ, саме через мову він передає свою історію, традиції, звичаї, здобутки тощо.

Останнім часом з'являється багато різного медійного контексту на захист українського народу, його історії та мови, що містить численні докази щодо давнього їх походження та утисків, які наша країна, наш народ і наша мова зазнали і продовжують зазнавати сьогодні в XXI столітті.

*© Слюсаренко Н. В.

*© Кузьменко В. В.

На це вказують багато дослідників. Зокрема, ще в 20-ті роки ХХ століття С. Єфремов у своїй двотомній праці «Історія українського письменства» написав так: «Мало якому народові в світі доводилось переживати трагічнішу, нещаснішу долю, як та, якої зазнав за своє історичне життя і зазнає й досі український народ. Вийшовши на історичну арену із свіжими молодими силами, він витворив був оригінальний політичний лад, заклав початки власної культури, дав зародки багатого письменства. Коли б була добра змога й виробляти та розвивати все те, що в давню давнину народ наш мав у гарних зародках, то тепер він був би, може, одним із найкультурніших народів у світі, достойним товаришем у спілці культурних націй. Але не так воно склалось» [4].

Аналізуючи ситуацію, що склалася, вчений (літературознавець, письменник, критик, журналіст, академік Української академії наук, громадсько-політичний і державний діяч та ін.) у ті часи констатував, що «тільки мова з письменством і залишилась у народу нашого і з ним у всіх його злигоднях; сама вона була і є тим живчиком, що кидався й тріпотів без упину в занепадомому організмі народному, показуючи, що живий ще той народ, і жити він хоче, і жити він може, і жити він буде...» [4]. С. Єфремов також цілком слушно акцентував на тому, що «поза письменством не маємо ще й тепер іншого джерела, щоб спізнати духовну, моральну й інтелектуальну суть нашого народу. Через те доля українського письменства ставить нам перед очі в сконцентрованій формі долю всього народу нашого, як матеріальний згусток тієї незваженої потенціальної сили, якої невичерпний запас має в собі народний організм. Історія письменства українського — це вагома частка духовного життя народного, що дає найдужчі докази національної індивідуальності народу, його безперечного права на існування й розвиток, його самостійності серед інших, близьких і далеких, народів» [4].

Ці висновки, зроблені С. Єфремовим, були обґрунтованими і підтверджуються численними історичними фактами, які наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Політика Російської імперії щодо поступового викорінення української мови (XVII – початок ХХ ст.)

Роки	Події
1	2
1720	Указ Петра I про заборону друкування нових книжок українською мовою в Києво-Печерській та Чернігівській друкарнях, а старі книжки перед друкуванням наказано привести у відповідність з російськими.
1721	Указ Петра I про цензурування українських книжок. Знищення Чернігівської друкарні.
1729	Указ Петра II, який зобов'язував переписати з української мови на російську всі державні постанови й розпорядження.
1755, 1766, 1775, 1786	Заборони Петербурзького синоду друкувати українські книги.
1764	Інструкція Катерини II князю О. Вяземському про посилення зросійщення України, Смоленщини, Прибалтики та Фінляндії.
1769	Указ синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг.
1784	Зросійщення початкової освіти в Україні.
1786	Заборона церковних відправ українською мовою, запровадження російської вимови церковнослов'янських текстів Наказ про обов'язковість російської мови в Київській академії.
1800	Наказ Павла I про запровадження в Україні будівництва церков у московському синодальному стилі й заборона церковного будівництва в стилі козацького бароко.

Продовження табл. 1

1	2
1817	Закриття Києво-Могилянської академії.
1834	Відкриття Київського імператорського університету з метою зросійщення Південно-Західного краю.
1862	Закриття українських недільних і безплатних шкіл для дорослих.
1863	Циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва про заборону друкування книг українською мовою в Російській імперії.
1869, 1886	Укази царської адміністрації про доплати чиновникам російського походження в Україні за успіхи в зросійщенні.
1876	Таємний Ємський указ Олександра II про заборону ввезення з-за кордону до імперії будь-яких українських книг і брошур, заборону українського театру й друкування українською мовою оригінальних творів художньої літератури, текстів українських пісень під нотами.
1881	Заборона виголошення церковних проповідей українською мовою.
1883-1893	Заборона Київським генерал-губернатором Дрентельном театральних вистав українською мовою на підпорядкованих йому територіях (Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Волинь і Поділля).
1888	Указ Олександра III про заборону вживання української мови в офіційних установах і хрещення дітей українськими іменами.
1895	Заборона українських книжок для дітей.
1899	Заборона української мови на Археологічному з'їзді в Києві.
1903	Заборона української мови на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві.
1907	Закриття царським урядом української періодичної преси, конфіскація виданої в роки революції 1905-1907 рр. української літератури, репресії проти діячів української культури.
1908	Указ сенату Російської імперії про «шкідливість» культурної та освітньої діяльності в Україні.
1914	Заборона царським режимом святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка.
1914	Указ Миколи II про скасування української преси. Заборона в окупованих російською армією Галичині та на Буковині вживання української мови, друкування книг, газет і журналів українською мовою. Розгром товариства «Просвіта», зруйнування бібліотеки наукового товариства імені Шевченка. Депортація багатьох тисяч свідомих українців до Сибіру.

Джерело: [10].

Як бачимо, впродовж XVIII – початку XX століття прийнято чимало нормативно-правових актів, сталося багато подій, які, зокрема, були спрямовані на викорінення української мови та, як наслідок, на зросійщення українського народу. Аналогічні події мали місце і впродовж XX століття. Подекуди характерні вони, на жаль, і для сьогодення, коли Україна військовим шляхом виборює право на існування.

Аналіз досліджень. Сучасні вітчизняні вчені неодноразово зверталися до порушеної у цій статті та надзвичайно актуальної нині проблематики. Виконано чимало дисертаційних досліджень, написано монографії, наукові статті, проведено науково-практичні конференції, розроблено відповідні концепції, стратегії тощо.

Варто звернути особливу увагу на наукові пошуки І. Беха, О. Вишневського, Л. Канішевської, В. Кременя, Р. Малиношевського, П. Сауха, М. Слюсаревського та багатьох інших науковців спрямовані на окреслення шляхів подолання негативної ситуації, яка склалася. Поміж таких шляхів: повсюдне використання української мови, розвиток громадянського суспільства в Україні, військово-патріотичне виховання молоді, становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління, формування в нашому суспільстві духовно-моральної єдності, подальший розвиток національної ідентичності та ін.

Мета статті – проаналізувати вплив мови на становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління впродовж ХХ століття.

Викладення основного матеріалу. Впродовж ХХ століття неодноразово змінювалася політика керівництва держави, а отже й відповідних інстанцій, щодо української мови та її вивчення в закладах освіти. Змінювалася й ситуація в суспільстві стосовно цього питання. На жаль, неоднозначною вона є й сьогодні.

На початку ХХ століття політика Російської імперії щодо українського народу та поступового викорінення української мови тривала (див. табл. 1).

Зокрема, після 1917 і до 1990 року відбулися такі події: арешти видатних діячів української науки і культури (1929); ліквідація літературних організацій та їх злиття з єдиною Спілкою письменників СРСР (1932); знищення архітектурно-культурних пам'яток у різних містах України (1934-1941); прийняття Сталінської постанови «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках СРСР» та запровадження російської мови як обов'язкової в усіх школах України (1938); прийняття Постанови пленуму ЦК КП(б)У «Про перекидання і помилки у висвітленні історії української літератури у «Нарисі історії української літератури» (1946); нова «чистка» поміж українських культурних кадрів та звинувачення їх в «українському буржуазному націоналізмі» (1947); погромні статті в газеті «Правда» проти «націоналістичних ухилів в українській літературі» (1951); прийняття Постанови пленуму ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток народної освіти» (1958), де вказано на необов'язкове (на вибір батьків учнів) вивчення української мови в російських школах України; прийняття XXII з'їздом нової програми КПРС, де було проголошено курс на «політику злиття націй» і подальше зросійщення союзних республік (1961); вихід Директиви колегії Міністерства освіти УРСР «Удосконалювати вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки» (1978); ухвалення Ташкентською конференцією нових заходів із зросійщення неросійських народів СРСР (1979); прийняття Постанови ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови в школах і виплати надбавок до платні вчителям російської мови та літератури (1983); прийняття Постанови пленуму ЦК КПРС про єдину офіційну загальнодержавну мову (російську) в СРСР (1989); прийняття Постанови Верховної Ради СРСР про надання російській мові статусу офіційної мови в СРСР (1990) [10].

Це лише деякі загальновідомі факти, які мали безпосередній вплив на систему освіти в Україні, що переживала період постійного зросійщення.

Розглянемо більш детально, як саме це відбувалося на теренах УСРР (згодом УРСР).

Насамперед, наведемо ще кілька нормативних документів, що зумовлювали ті, чи інші події в суспільстві, зокрема в освітній галузі. Серед них, наприклад:

Постанова «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» (1923), яка наче проголошувала політику коренізації, однак залишала обов'язковість знання російської мови для службовців, бо вона вважалася засобом взаємин із усіма народами СРСР;

Постанова пленуму ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток народної освіти» (1958), де поміж іншого вказано на необов'язкове (на вибір батьків учнів) вивчення української мови в російських школах України.

Тобто вищезгадана Постанова, по суті, робила українську необов'язковою. А в 1961 році на XXII з'їзді КПРС М. Хрущов уперше висловив «ідею нової історичної спільності, що матиме назву «радянський народ» [3, с. 247]. А радянський народ хоч і декларував розквіт української мови, але говорив здебільшого російською.

Ці та інші нормативні документи засвідчують концентрацію надмірної уваги на вивченні та використанні російської мови.

Зазначене стосувалося й загальноосвітньої школи України, де впродовж існування СРСР поступово змінювався час, що відводився на опанування учнями української та російської мов.

У перші роки існування СРСР, коли реалізовувалася так звана «політика коренізації», де акцентувалося на розвиткові української мови, учні у другому концентрі трудової школи вивчали кілька мов, але на українську виділялося найбільше часу (табл. 2).

Таблиця 2

Фрагмент навчального плану другого концентру трудової школи на 1925-1926 н.р.

Галузі педроботи	Кількість годин на тиждень		
	V гр.	VI гр.	VII гр.
Українська мова	4	4	41)
Російська мова	3	2	2
Німецька мова	3	4	4

¹⁾для шкіл з рос. мовою викладання: укр. мова: 3,2,2; рос. мова: 4,4,4

Джерела: [5; 12].

Але вже з 1933 року «внаслідок запровадження комуністичною партією політики поступового стирання національних відмінностей, темпи українізації шкіл почали поступово зменшуватися, а українська педагогіка почала перетворюватися на складову «російсько-радянської культури»» [5, с. 249]. Тобто фактично було взято курс на русифікацію шкільної освіти, адже російська вважалася мовою міжнародного спілкування. До того ж у 1938 році ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли Постанову «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей».

Після Другої світової війни русифікація шкіл посилювалася. Значно зросла кількість шкіл із російською викладавкою мовою та число учнів у них (табл. 3).

Таблиця 3

Інформація про кількість шкіл з українською та російською мовами навчання та число учнів у них

Навчальний рік	Кількість шкіл з мовою навчання		Число учнів у школах з мовою навчання	
	українською	російською	українською	російською
1944-1945	23272	2035	3777203	54378
1945-1946	24754	2209	3995061	735717
1950-1951	26118	2853	5170682	1210464
1951-1952	25738	2880	5103763	1230994
1952-1953	25464	2958	4729417	1234103
1953-1954	25192	4027	4460781	1414551
1954-1955	25307	4049	4156376	1423771
1955-1956	25034	4051	3845754	1392270
1957-1958	25248	4078	3689200	1404000

Джерело: [5, с. 253].

При цьому здебільшого російськомовними ставали середні школи, які знаходилися в містах, а українська школа поступово ставала сільською. До того ж у російськомовних школах дуже швидко зростало число учнів. Останнє було пов'язане з тим, що навчання у вищих велося російською мовою, а отже, «навіщо учням витрачати час і сили на вивчення української мови, якщо у вищих навчальних закладах та в спілкуванні з оточуючими їм більше потрібна російська мова» [5, с. 349].

Зростала й кількість годин, які відводили у школах з українською мовою навчання на вивчення російської мови. Зазначене підтверджується інформацією, наведеною в таблиці 4.

Таблиця 4

Кількість годин, які відводили у школах з українською мовою навчання на вивчення російської мови і літератури (у порівнянні з 1933-1934 н.р.)

Навчальний рік	Кількість годин на навчальний тиждень на клас									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
1955-1956	-	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>4</u>	<u>5-6</u>	<u>6-5</u>	<u>6</u>	<u>5-4</u>	<u>4</u>	<u>4</u>
	-	-	2	2	2	2	2	-	-	-
1957-1958	-	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>4</u>	<u>5-6</u>	<u>5-6</u>	<u>6</u>	<u>5-4</u>	<u>4</u>	<u>4</u>
	-	-	2	2	2	2	2	-	-	-

Чисельник – кількість годин у 1955-1956 та 1957-1958 н.р., а знаменник – у 1933-1934 н.р.

Джерела: [6; 7; 11].

У таблиці 4 для порівняння наведено дані щодо часу, який відводили у школах з українською мовою навчання на вивчення російської мови і літератури в 1933-1934 н.р. Як бачимо, зростання кількості годин на навчальний тиждень колосальне і красномовно засвідчує про зросійщення освітнього процесу.

Більш того, як уже зазначалося, в 1958 році в СРСР прийняли Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти» (в УРСР аналогічний Закон прийнято в 1959 р.), де йдеться про те, що в школах України з російською мовою навчання вивчення учнями української мови є необов'язковим (на вибір батьків учнів).

Наступні кроки уряду з реалізації «політики злиття націй», «зросійщення неросійських народів СРСР», «посилення вивчення російської мови в школах і виплати надбавок до платні вчителям російської мови та літератури», прийняття Постанов про єдину офіційну загальнодержавну мову (російську) в СРСР та надання російській мові статусу офіційної мови в СРСР мали для системи освіти України відповідні (негативні) наслідки. Поміж них повсюдне зросійщення.

Однак не всі змирилися з такою ситуацією. У суспільстві вкотре наростала думка щодо несправедливих утисків української мови, проти нав'язування силоміць російської мови як єдиної офіційної мови радянської країни.

Зокрема, відома українська поетеса Ліна Костенко у своєму вірші «Між іншим» (1980 р.) написала так:

*«Дорогі мої, діамантові!
Не циганка я, а скажу.
В кодах нашої хіромантії
бачу лінію пречужу.
Ось тут є вона, тут сховалася,
тут лаштується до злиття.
Тут поглинута, тут урвалася,
Тут скалічила нам життя.
Де майбутнє? У траєкторії.
Де минуле? Було колись.
Не взолотиш руку Історії.
То, принаймні, хоч схаменись!»*

У 80-ті роки ХХ століття питання ролі та місця української мови все частіше було на порядку денному як у сімейному колі, так і на офіційних зібраннях політиків, педагогів, науковців тощо.

Як наслідок, з 1985 по 1991 роки поступово змінювалася суспільна свідомість, розпочався перехід до національного відродження. Звісно чи не в першу чергу це стосувалося освітньої галузі.

Так, наприклад, Міністерством освіти УРСР у другій половині 80-х років ХХ століття збільшено час на вивчення української мови, а на вивчення російської – зменшено. І хоча ці зміни спочатку були мізерними, але увага до української мови зростала. Це призвело до того, що в 1990-1991 навчальному році (напередодні прийняття Україною курсу на незалежність) час на вивчення учнями української та російської мов відрізнявся досить суттєво (табл. 5).

Таблиця 5

Кількість годин на тиждень, які відводили у середніх школах на вивчення української та російської мов (1985-1986 та 1990-1991 н.р.)

Навчальні предмети	Загальна кількість годин на предмет у навчальному році	
	1985-1986	1990-1991
Українська мова	42	49,5
Російська мова	26	25

Джерела: [5; 8; 9].

З 1990 року, як відомо, здійснено відхід від єдиної школи, почали засновувати школи-гімназії і школи-ліцеї. Але в переважній більшості закладів загальної середньої та вищої освіти викладовою залишалася російська мова.

З 1991 року, після проголошення Україною незалежності, послідовно впроваджується в життя так звана «мовна політика», метою якої стало підвищення статусу української мови.

Варто нагадати, що першим кроком в цьому напрямі стало прийняття ще в 1989 році Закону про мови, а наступними – затвердження Державної національної програми «Освіта («Україна ХХІ століття»)(1993 р.) та інших нормативно-правових документів, які спрямовувалися на всебічну розбудову національної системи освіти.

Тобто відбулася остаточна зміна освітніх орієнтирів. Наслідком переходу від комуністичного до національного виховання стало різке збільшення кількості шкіл, де навчання здійснювалося українською мовою. Так, у 1998 році загальна кількість денних середніх навчальних закладів складала 21245, зокрема:

- кількість закладів з українською мовою навчання – 16032;
- кількість закладів з російською мовою навчання – 2561;
- кількість закладів, де були класи з українською мовою навчання – 2433 [15].

Разом із упровадженням в закладах освіти «мовної політики» школярів прилучали до національної історії та культури і під час уроків з різних дисциплін, і в позаурочній діяльності.

Проте залишилося ще чимало проблем, які назрівали в українському суспільстві впродовж попередніх століть. Напевно, їх не так легко вирішити за кілька десятиліть (з 1991 р. донині).

Поміж них науковці відзначають, наприклад те, що досить значне число громадян України в повсякденному спілкуванні надає перевагу використанню російської мови. Причини такого подекуди носять об'єктивний характер, але наслідки негативні.

Наведемо лише один приклад.

О. Вишневський виділив три етапи формування у молоді «національно-патріотичної свідомості»: 1) раннього етнічно-територіального самоусвідомлення; 2) національно-політичного самоусвідомлення; 3) державницько-патріотичного самоусвідомлення [2, с. 292-295]. Учений дійшов висновку, що для кожного етапу характерні численні недоліки у формуванні національно-патріотичної свідомості особистості.

Погоджуючись із О. Вишневським, зазначимо, що «з найменшого віку дитини (етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення) треба подбати про те, щоб вона

любила рідну землю, оволодівала українською мовою і якомога частіше (бажано, щоб постійно) спілкувалася цією мовою, відчувала свою причетність до відповідного етносу. У підлітковому віці (етап національно-політичного самоусвідомлення) дитина має відчувати себе частиною нації. У неї має сформуватися почуття національної гідності. На юнацький вік (етап державницько-патріотичного самоусвідомлення) припадає остаточне формування національно-патріотичної свідомості та самосвідомості особистості» [14, с. 20].

Однак не всі завдання етапів формування національно-патріотичної свідомості виконуються повною мірою. Звернімо увагу, передусім, на етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення, коли треба було б, зокрема, забезпечити, щоб дитина «оволодівала українською мовою і якомога частіше (бажано, щоб постійно) спілкувалася цією мовою» [там само]. На практиці це завдання не завжди виконується, адже внаслідок політики зрусійщення, якої протягом багатьох років дотримувалися в Україні, багато батьків (вихователів) спілкуються російською мовою. Отже, так чи інакше, але їхні діти не мають можливості постійно чути й говорити українською мовою. Такі випадки, на жаль, не поодинокі. Є й інші причини того, що частина українців не звикла спілкуватися українською мовою, хоча знає її.

Щодо завдань інших етапів формування національно-патріотичної свідомості, то і вони не завжди виконуються належним чином. Можна навести численні приклади.

Ураховуючи зазначене, «виховати справжніх громадян-патріотів нашої держави» не завжди вдається [13, с. 357]. Звідси коріння негативних явищ сьогодення. Саме тому нині в умовах війни в Україні є сепаратисти, колоборанти, ухиянти, воїни, які самовільно залишили військові частини тощо.

Науковці та педагоги-практики намагаються віднайти та обґрунтувати пропозиції, щоб якомога швидше подолати негативні явища сьогодення. Зокрема, прийнято Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022), розроблено Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України (наказ МОН України №527 від 06.06.2022 р.), відповідні стратегії, методичні підходи, програми спрямовані на належну організацію військово-патріотичного та національного виховання молодого покоління, національну ідентифікацію, дерусифікацію тощо.

Так, науковці Інституту проблем виховання НАПН України розробили Стратегію військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України, де метою цієї роботи визначено «виховання в дітей та молоді почуття безкорисливої любові до українського народу, держави, формування оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, мотивування до набуття необхідних компетентностей у сфері безпеки й оборони шляхом цілеспрямованої діяльності закладів освіти, громадських об'єднань, сім'ї, органів державної влади й місцевого самоврядування та силових структур» [1, с. 3].

Маємо надію, що в подальшому становлення в нашій країні національно-свідомого молодого покоління буде базуватися як на опануванні дітьми української мови з перших років свого життя, так і на засвоєнні нашої історії, традицій, звичаїв тощо.

Висновки. Таким чином, мова є провідним чинником становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління. Але кілька століть українська мова зазнавала значних утисків (від повної заборони до обмежень у використанні). Впродовж значної частини ХХ століття на теренах України панували процеси зрусійщення, наслідком яких став перехід значної частини населення на спілкування російською мовою. Це, у свою чергу, негативно вплинуло на становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління. Наслідки зрусійщення відчутні донині. Тому в подальших наукових пошуках доцільно визначити та обґрунтувати найбільш ефективні шляхи подолання наявних негативних явищ, а також підвищення престижу та статусу української мови як провідного чинника

становлення в Україні національно-свідомого молодого покоління й основи національної ідентичності особистості.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д., Канішевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник НАПН України*. 2023. № 5(2). С. 1–7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202>
2. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Видання друге, доопрацьоване і доповнене. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.
3. Демська О. Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга. Харків: Віват, 2025. 304 с.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. *Електронна бібліотека української літератури*. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/whole.pdf>
5. Кузьменко В. В. Формування наукової картини світу учнів: від витоків до сьогодення: монографія. Третє видання перероблене і доповнене. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2020. 679 с.
6. Навчальний план початкової, семирічної і середньої школи з українською мовою навчання на 1955/56 навчальний рік. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1955. № 15. С. 8–9.
7. Навчальний план початкової, семирічної і середньої школи з українською мовою навчання на 1957/58 навчальний рік. *Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1957. № 9. С. 15–17.
8. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1985/86 навчальний рік. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1985. №10. С. 3–23.
9. Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1990/91 навчальний рік. *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР*. 1990. №9. С. 2–17.
10. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ: Академія, 2001. 148, [3] с.
11. Про навчальні плани міської та сільської політехшколи. *Бюлетень народного комісаріату освіти*. 1933. №33. С. 5–10.
12. Про тривалість учбового року та про учбовий план трудшкіл. *Радянська освіта*. 1926. № 9. С. 20–73.
13. Слюсаренко Н. В. Виховання громадянина-патріота як нагальна проблема українського суспільства. *Філософські, історіософські та педагогічні аспекти єдності українського суспільства: матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 31 березня – 2 квітня 2021 року)*. К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 355–357.
14. Слюсаренко Н. В. Опанування національною культурою як обов'язкова умова формування полікультурної особистості. *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: РІПО, 2011. Вип. 12. Частина 1. С. 18–22.
15. Статистичний збірник. Середні, позашкільні, дошкільні та професійно-технічні навчальні заклади (1997-1998 pp.). К.: Компас, 1999. С. 47–48.

References:

1. Bekh, I. D., Kanishevskaya, L. V., & Malynoshchuk, R. V. (2023). Stratehiia viiskovo-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi v systemi osvity Ukrainy: realii ta oriientovni pozytsii [Strategy of military-patriotic education of children and youth in the education system of Ukraine: realities and indicative positions]. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 5(2), 1-7. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5202> [in Ukrainian].
2. Vyshnevskiy, O. (2006). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy: a manual for students of higher educational institutions]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
3. Demska, O. (2025). Ukrainska mova. Podorozh iz Bad-Emsa do Strasburha [Ukrainian language. Journey from Bad Ems to Strasbourg]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Yefremov, S. Istoriia ukrainskoho pysmenstva [History of Ukrainian literature]. Retrieved from <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tarnawsky.artsci.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/whole.pdf> [in Ukrainian].

5. Kuzmenko, V. V. (2020). Formuvannia naukovoï kartyny svitu uchniv: vid vytokiv do sohodennia [Formation of students' scientific picture of the world: from the origins to the present day]. Kherson [in Ukrainian].
6. Navchalnyi plan pochatkovoi, semyrichnoi i serednoi shkoly z ukrainskoïu movoiu navchannia na 1955/56 navchalnyi rik [Curriculum for primary, seven-year and secondary schools with Ukrainian as the language of instruction for the 1955/56 academic year]. (1955). *Zbirnyk nakaziv i rozporiadzhen Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR*, 15, 8-9 [in Ukrainian].
7. Navchalnyi plan pochatkovoi, semyrichnoi i serednoi shkoly z ukrainskoïu movoiu navchannia na 1957/58 navchalnyi rik [Curriculum for primary, seven-year and secondary schools with Ukrainian as the language of instruction for the 1957/58 academic year]. (1957). *Zbirnyk nakaziv i rozporiadzhen Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR*, 9, 15-17 [in Ukrainian].
8. Navchalni plany serednikh zahalnoosvitnikh shkil Ukrainiskoi RSR na 1985/86 navchalnyi rik [Curriculums of secondary schools of the Ukrainian SSR for the 1985/86 academic year]. (1985). *Zbirnyk nakaziv ta instruktsii Ministerstva osvity Ukrainiskoi RSR*, 10, 3-23 [in Ukrainian].
9. Navchalni plany dennikh zahalnoosvitnikh shkil Ukrainiskoi RSR na 1990/91 navchalnyi rik [Curricula of full-time secondary schools of the Ukrainian SSR for the 1990/91 academic year]. (1990). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva narodnoi osvity Ukrainiskoi RSR*, 9, 2-17 [in Ukrainian].
10. Pivtorak, H. P. (2001). Pokhodzhennia ukraintsiiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov: mify i pravda pro trokh brativ slovianskykh zi "spilnoi kolysky" [The Origin of Ukrainians, Russians, Belarusians and Their Languages: Myths and Truths about Three Slavic Brothers from a "Common Cradle"]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
11. Pro navchalni plany miskoi ta silskoi politekshkoly [About the curricula of urban and rural polytechnic schools]. (1933). *Biuleten narodnoho komisariatu osvity*, 33, 5-10 [in Ukrainian].
12. Pro tryvalist uchbovoho roku ta pro uchbovyi plan trudshkil [On the duration of the academic year and the curriculum of labour schools]. (1926). *Radianska osvita*, 9, 20-73 [in Ukrainian].
13. Slyusarenko, N. V. (2021). Vykhovannia hromadianyna-patriota yak nahalna problema ukrainskoho suspilstva [Raising a patriotic citizen as an urgent problem of Ukrainian society], *Filosofski, istoriosofski ta pedahohichni aspekty yednosti ukrainskoho suspilstva: materialy Vseukrainskoi mizhhaluzevoi naukovo-praktychnoi onlain-konferentsii* [Philosophical, historiosophical and pedagogical aspects of the unity of Ukrainian society, Proceedings of the All-Ukrainian interdisciplinary scientific and practical online conference]. Kyiv [in Ukrainian].
14. Slyusarenko, N. V. (2011). Opanuvannia natsionalnoi kulturoiu yak oboviazkova umova formuvannia polikulturnoi osobystosti [Mastering national culture as a prerequisite for the formation of a multicultural personality]. *Pedagogical Almanac*, 12, 1, 18–22 [in Ukrainian].
15. Seredni, pozashkilni, doshkilni ta profesiino-tekhniczni navchalni zaklady (1997-1998) [Secondary, after-school, preschool and vocational educational institutions (1997-1998)]. (1999). *Statystychnyi zbirnyk*, 47-48 [in Ukrainian].

Slyusarenko N. V.,

orcid.org/0000-0002-9215-5936

Kuzmenko V. V.,

orcid.org/0000-0002-5424-8234

LANGUAGE AS A LEADING FACTOR IN THE FORMATION OF A NATIONALLY CONSCIOUS YOUNG GENERATION IN UKRAINE (XX CENTURY)

The article emphasizes that language is a leading factor in the formation of a nationally conscious young generation in Ukraine. It shows how during the 17th and early 20th centuries the Ukrainian language was oppressed, as the policy of the Russian Empire was aimed at its gradual eradication. And during the 20th century, the policy of the state leadership, and therefore of the relevant authorities, regarding the Ukrainian language and its study in educational institutions changed repeatedly.

Some facts are presented that had a direct, mostly negative impact on the education system of Soviet Ukraine, which was experiencing a period of constant Russification. Data are presented on the growth in the Soviet period in Ukraine of the number of schools with Russian language of instruction and the number of students in them.

Attention is drawn to the negative consequences for the education system of Ukraine of the so-called "policy of the fusion of nations", "Russification of non-Russian peoples of the USSR", as well as granting the Russian language the status of an official language in the USSR, etc.

It is emphasized that after Ukraine declared independence in 1991, a "language policy" was consistently implemented, the purpose of which was to raise the status of the Ukrainian language. The transition from communist to national education was made, the number of schools with Ukrainian language instruction and the number of students in them was significantly increased. Schoolchildren began to be involved in national history and culture both during lessons in various disciplines and in extracurricular activities.

The conclusions are drawn that language is a leading factor in the formation of a nationally conscious young generation in Ukraine. However, for several centuries the Ukrainian language was subjected to significant oppression, and for a significant part of the 20th century, Russification processes prevailed in Ukraine, the result of which was the transition of a significant part of the population to communication in Russian. This negatively affected the formation of a nationally conscious young generation in Ukraine. The consequences of Russification are felt to this day.

It was stated that in further scientific research it is advisable to identify and substantiate the most effective ways to overcome existing negative phenomena, as well as to increase the prestige and status of the Ukrainian language as a leading factor in the formation of a nationally conscious young generation in Ukraine and the basis of the national identity of the individual.

Key words: language, Ukrainian language, Russification, policy of the fusion of nations, language policy, nationally conscious young generation, national identity of the individual.

Дата надходження статті: 19.11.2025 р.

Прийнято до публікації: 09.12.2025 р.

Опубліковано: 16.01.2026 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Лодатко Є. О.

УДК 373.5.042-057.87:796.012.1-053.5

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi61.718>

Цибанюк О. О.*

orcid.org/0000-0001-5367-5747

«АКТИВНИЙ ДИЗАЙН» У ЗАГАЛЬНІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ: УПРОВАДЖЕННЯ ДИНАМІЧНИХ МАРКЕРІВ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ СЕДЕНТАРНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ

У статті розглянуто проблему критичного зростання седентарної поведінки школярів унаслідок цифровізації дозвілля та інтенсифікації навчання. Системна гіподинамія провокує порушення опорно-рухового апарату та зниження когнітивного потенціалу учнів. У цьому контексті актуальним є пошук інноваційних рішень для «активного дизайну» шкільного простору, що дозволяють інтегрувати рух у повсякденне середовище без залучення спеціалізованого обладнання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне розроблення моделі модернізації освітнього простору через упровадження динамічних навігаційних маркерів (підлогових і стінних наліпок) як інструмента стимуляції спонтанної рухової активності та подолання дефіциту руху під час шкільних перерв. Для досягнення мети передбачено виконання таких завдань: обґрунтувати концепцію «заміщення» як методологічну базу для трансформації пасивних зон школи; визначити ергономічні та педагогічні вимоги до проектування візуальних стимуляторів рухової активності; представити авторську типологію підлогових і стінних маркерів та алгоритми їх використання. Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових методах аналізу та синтезу, індукції та дедукції, спостереження та абстрагування, які застосовуються для адаптації міжнародних протоколів ВООЗ щодо фізичної активності до архітектурно-планувальних рішень сучасних закладів освіти та вивчення механізмів сенсомоторної інтеграції. Результати дослідження засвідчили,

*© Цибанюк О. О.